

El Gaià, un riu fortificat

Sr Eloi Biosca i Sr. Eduard Barrobés.
IES Eugeni d'Ors, Vilafranca del Penedès (Catalunya)

Bona tarda a tothom. Ens referirem a castells que estan al llarg de la conca del riu Gaià, que és aquest que passa pel costat de Santes Creus, i que estan en llocs de difícil accés, és a dir, s'hi ha d'anar en una excursió amb motxilla, i que és difícil d'accedir com no sigui de forma virtual, que és el que plantejarem aquí.

En aquesta ruta virtual que veureu, es tracta d'explicar l'origen del feudalisme i el paper d'aquests castells. Quan hi entrem podrem veure que el primer que se li desplega a l'alumne és un mapa on es veurà el recorregut del riu, des del naixement fins a la desembocadura. Si es desplega el mapa veurem un gran nombre de fortificacions. N'hi ha moltíssimes, una densitat molt elevada, es calcula de mitjana uns 7 quilòmetres cada castell o torre.

Un cop observat això se li ha de plantejar un enigma que ha de respondre. Per què hi ha tants castells en una zona que té de llargada aproximadament uns 60 quilòmetres. Ell ha de fer una redacció. Això està adaptat a alumnes de 2n d'ESO i es tracta de treballar-lo a l'aula d'informàtica durant dues setmanes. En grups de dos i treballant de forma autònoma. El professor fa una mica de suport. El resultat final és l'explicació que dono jo. Això és una zona tan fortificada perquè és la frontera que hi havia entre els comptats catalans, que estarien a l'esquerra del riu, i Alandalus, que estarien a la dreta. És a dir, en aquest moment on estem nosaltres és el punt de frontera entre dos móns, el cristià i el musulmà. La zona on estem és una zona de frontera de marca difícil de controlar, difícil de repoblar i molt insegura.

Tots els materials que anireu veient donen informacions que l'alumne ha de treballar i que després ha de pair. Si dona una alternativa una mica heterodoxa dins del món historiogràfic, que la doni, sempre i quan sigui raonable. Perquè nosaltres no volem que ells només entenguin allò que nosaltres volem que entenguin, sinó que raonin.

Començarem per una ruta turística pel Castell de Montclar. El primer que s'ofereix a l'alumne és una perspectiva de la zona. És a dir, estem situats dalt d'una muntanya que no està gaire lluny d'aquí, que és el Montclar, que està a uns 700 metres d'alçada. En aquesta muntanya hi ha una torre de vigilància i s'hi té una panoràmica esplèndida de la zona.

Com podeu veure, és una zona muntanyosa. Muntanyes no excessivament altes, perquè totes tenen 600 o 700 metres, però d'orografia molt irregular amb valls molt estretes, molt amagades. El riu Gaià s'hi encaixa. Bastant feréstega i solitària. Aquesta és la imatge que dona. Com el meu company mostrarà, de tant en tant apareixen noms que són pobles, però també hi ha molts castells que van apareixent a mesura que el cursor s'hi posa al davant. Quant s'hi posa un cursor al davant apareix un nom, que s'ha d'aturar, per exemple en aquest cas el castell d'Aguiló, i veiem que des d'aquí se'n veuen d'altres. Aquesta és tota la informació que té l'alumne en aquest moment.

Per tant ha de deduir a partir d'aquí per què hi ha tants castells dalt de penyes, dalt de llocs inaccessibles, i si d'alguna manera hi havia algun sistema de comunicació. Ho ha de resoldre, ha de treballar l'espai on es mou, a quines comarques, on està el mar, on estan els Pirineus.

Un cop ho va resolent, podem passar a la següent pantalla, a partir d'una pregunta que és la que hi ha a sota. Com es comunicaven?

Aquí no hi ha explicació. Els hem de donar prou material perquè puguin deduir. Si vols fer funcionar la torre...aquí tenim el sistema de comunicació. És un dels possibles sistemes de

comunicació, n'hi pot haver molts més que han de deduir; per exemple si feien servir miralls, o feien servir fogueres com aquesta, o tocs de corn.

Pots passar més avall... aquesta és una finestra que té més contingut gràfic. Aquesta és la torre de Montferri, dalt d'un turó. És una torre molt simple, molt senzilla, però que feia d'intermediària entre els castells a l'hora d'enviar-se notícies. Si baix baixant...es tracta de veure com aquesta torre es pot fer servir. Per tant ha de reconstruir la torre situant les peces dins de la casella.

És una mica de "puzzle", que anirem fent i, fins que no està bé, el programa no li diu que està bé. Llavors és quan se li dona el premi, ja que ho has descobert, entra en l'interior, que es en base a bigues de fusta que s'aguanten a la paret i un sistema d'escales, molt simple. Vas baixant i li expliquem que totes les torres no sempre han estat així, sinó que han anat evolucionant al llarg del temps i que ho pot descobrir.

Primer hi ha un moment en què s'arrodoneixen els cantons i després acaben en la forma fixa que queda establerta cilíndrica. Aquesta forma cilíndrica és una innovació a Europa en aquesta zona d'aquí per contacte amb el món musulmà. Els musulmans feien servir torres cilíndriques i és el primer lloc d'Europa on es posen en pràctica en el món cristià.

Anem a visitar un altre lloc, també de la zona del Gaià que és Vespella. Aquí és on entrem en el territori, en la situació del territori. Volem veure què és terra de frontera, a partir d'aquesta animació. Veiem que a l'esquerra del mapa entre el riu Llobregat i el riu Gaià es va formar una zona de difícil control que no van arribar mai a controlar ni els cristians ni els musulmans. És on estem nosaltres. És una zona que se'n diu Terra de Ningú. Es tractarà que, entre els dos poders que són Alandalus i el Comtat de Barcelona, pugnen pel seu control. El Comtat de Barcelona arribarà a controlar-la a partir d'un procés de repoblació molt costós. Aquí ens trobem amb una fotografia de Vespella. És a dir, la gent que viu aquí, moltes vegades aprofitarà qualsevol recurs –perquè els recursos són escassos- i alguns d'aquests són les coves, com el cas de Vespella. Per tant entrem en un altre punt que és: qui hi vivia, com hi vivien, com era la terra.

Ens trobem en una fase que primer són els pagesos, abans de qualsevol control polític hi ha algú que treballa la terra i això ho ha de descobrir o bé a partir de "links", com aquest del "Dret de prisíó o la fam de terres" que són informacions que buscarà quan en les activitats se li demani o bé deduint-lo.

La gràcia és que ho pugui deduir gràficament. Llavors hem fet una comparació de dibuixos. Per una banda tenim un dibuix que és la zona abans de la repoblació, durant el segle IX, que és una zona boscosa, poc conreada, amb algun llenyataire que va amb la llenya. Si seguim més avall...veurem què passa amb la repoblació. Els primes pagesos construeixen una torre, que és la que hem vist, que servirà per vigilar i protegir-se dels atacs. Veiem els pagesos treballant. Els veiem vestits a la manera d'aquí, és a dir, amb túnica. No com al nord d'Europa que anaven amb mitges i una mena de pantalons. Aquí van amb una túnica encara d'època romana i amb una espasa. És un detall important. Aquesta torre únicament servia per vigilar i avisar si venien els enemics. La gent corria a refugiar-se al bosc.

Després d'això se'ls planteja: a més dels pagesos, qui volia anar a la frontera? Això es complementa amb la visita al Montmell. El Montmell és una muntanya espectacular que es pot veure des d'aquí. A dalt de tot hi ha aquest castell encimbellat. En aquest text se'ns explica que el bisbe de Barcelona fa un pacte amb els habitants del Montmell. Els habitants són pagesos, ramaders que viuen allà. D'alguna manera el bisbe vol posar-hi un control. Com que ja hi ha algú, ha de pactar. Ha de pactar respectant-los tots els drets adquirits. A canvi, els pagesos reconeixen la seva senyoria. Estem en un moment de repoblació amb una certa llibertat bastant àmplia per part dels pagesos. Aquí es tractaria de veure un primer moment de repoblació en què apareixen els bisbes, els monestirs i els nobles. Aquests tenen com a senyal de la seva aparició els primers castells.

Aquí tenim el prototipus de castell de la zona. És un castell enrunat completament, dalt d'una penya. Per accedir al castell de Pinyana s'hi ha d'anar en una excursió amb un gran matxet, perquè no hi ha camí. Dalt d'una roca es construeix una torre i una muralla al voltant. A partir d'aquí és una mica de pedagogia dels castells que tenim aquí. No són castells francesos, no són castells del Loira, ni són castells anglesos, ni castellans. Són molts castells, molt petits. Llavors se li planteja si aquí pot viure gaire gent. En aquest reduït espai i tan difícil d'accedir,

com a molt hi poden viure el senyor amb la seva família i alguns soldats. Els pagesos aquí no entren mai. Per tant s'hauria de plantejar si aquest castell té una funció defensiva respecte als pagesos. Realment no la té. És l'hàbitat d'un senyor amb els seus ajudants, que serveix per controlar una mica el territori, més que res.

Aniríem al castell de Queralt. Tots són castells molt pintorescos, molt romàntics, com el que tenim aquí de Queralt. Queralt vol dir: Quer Alt, dalt d'un quer, un quer és una roca en català medieval. Tenim el que és un castell, amb un text, que és el text de la repoblació l'any 976. Es diu que el castell és no només la fortificació sinó també les terres del voltant, sobretot, incloent-hi coves, camins, cases i boscos. Aquí, amb aquesta animació que veurem ara, es pot descobrir que aquest és el sistema de control polític. És a dir, un cop els pagesos estan instal·lats, el Comte de Barcelona utilitzarà aquests castells per controlar el territori i de forma bastant ben organitzada. Cada castell tindrà una àrea de control. Els tenim tots aquí. La zona que ocuparien seria el Gran Penedès, és a dir el Baix Penedès i el Garraf; el Tarragonès, el Camp de Tarragona, l'Anoia i la Conca de Barberà.

A partir d'aquesta proliferació de fortificacions veiem que està apareixent un grup militar que controla un territori i això té una conseqüència, com reacciona el Califat de Córdoba, davant d'aquesta actitud tan ofensiva del Comte de Barcelona? Sistemàticament apareixeran ràtzies, algarades musulmanes per intentar controlar aquest avanç de la frontera destruint castells. Aquestes algarades de vegades són combinades amb tractats de pau. En el tractat de pau el Comte de Barcelona es compromet a enderrocar els castells i a no construir-ne més, cosa que no compleix mai.

A partir d'aquí ens hem de plantejar quin era l'últim castell, on estava exactament. Aquest és el magnífic castell de Tamarit, que està a la costa. La costa també va ser fortificada. Podem veure que aquí la frontera es va parar durant 70 anys.

Aquí tenim una mica el territori en què ens movem. Els comptats catalans són això que hi ha al nord est. La resta eren Califat de Córdoba, que era la potència hegemònica a la Península. A partir del 1031, això es desintegra en petits regnes com és el de Tortosa, el de Lleida. Per tant la frontera s'atura perquè al Comte de Barcelona li és més rendible cobrar tributs a canvi de no atacar.

Des del castell de Segorella encara més desconegut que els altres, de fet el més ben conservat, perquè és imponent, veurem que apareix el feudalisme. L'alumne ha d'anar fent aquest quadre fins que li surti bé. L'important és que a partir d'una història local com aquesta, d'una història dels monuments, puguem entendre un fenomen que en general a tots els alumnes de secundària els costa, que és el feudalisme.

Els costa molt perquè és un tema que està molt lluny de la realitat en què vivim, que han de barallar amb conceptes molt abstractes. En les zones de fricció, en les zones de frontera és on apareixen els primers problemes, les primeres contradiccions dels sistemes. En aquest cas el feudalisme apareix a Europa al segle XI i aquí és el primer lloc on apareix. Aquí hi ha una altra imatge: podem comparar dues imatges de la repoblació, on veiem el pagès amb l'espasa i la torre; amb la del feudalisme, en què la torre ha estat substituïda pel castell, és a dir, ha estat ocupat. Que els pagesos ja no tenen armes i qui hi va armat és un cavaller. En aquest moment ja es veuen testaments, el pagès ja no s'autodefensa, sinó que hi ha un altre que el defensa, a un alt preu, a canvi de la seva llibertat. Per què hi ha tants castells? Per l'aparició del feudalisme i per la defensa del territori.

Després hi ha una altra activitat per als alumnes més espavilats com per exemple el de Savallà del Comtat. És el tema de l'espoli. És a dir, la majoria d'aquests castells, com heu comprovat en les fotos estan bastant destrossats. Aquí tenim una imatge de comparació d'unes fotografies. Les dels anys 20 són les de blanc i negre. Les últimes, que són del 2000 són en colors. Es pot comparar la velocitat de destrucció. Aquest castell s'aguanta una mica pel miracle. Aquí tenim una imatge de la sala que s'aguanta amb bigues de ferro, tapant les finestres. A partir d'aquí se li planteja que reconstruir aquests castells és molt car. És molt difícil que no comencin a caure coses.

Quin és el paper de l'historiador? Quin és el paper de les administracions? Una possibilitat podria ser fer una reconstrucció virtual, que és molt més barata. Per tant entrem en una reconstrucció virtual de la sala, amb aquest programa. Aquí tenim la sala reconstruïda, tal com podia ser al segle XV, i ens hi podem passejar, a voluntat. Podem veure una mica què és això

de la realitat virtual. Aquí tenim un bagul, els famosos festejadors, al fons cadires, una llar de foc.

Aquest és un producte molt similar a un que vam presentar fa dos anys, que era el castell de Mur, al segle XI, al Pallars, als Pirineus. La novetat respecte l'anterior és que hem introduït una tecnologia flash. És una tecnologia que pesa molt poc per internet. En la realitat virtual això ocupa unes 200 K. I és una sala, només. En canvi, qualsevol d'aquests petits arxius ocupen 15 K, 20 K i, a més a més, són interactius.

Per tant es tractaria de combinar, com a sistema multimèdia una immersió com aquesta en una realitat virtual, que sempre és espectacular. I a partir d'aquí que anessin apareixent activitats en flash interactives, que ho completessin. Una mica aquest era el nostre objectiu.
